

Възникване и развитие на икономическата социология

Доц. д-р Андрей Нончев

1. Раждането на социологията и ранни социологически теории за икономиката

Социологията е продукт на модерната епоха и предпоставките за нейното възникване се създават в края на 18-ти и началото на 19-ти век в Западна Европа. Ключова роля в този процес има индустриалната революция, която води до

утвърждаването на капиталистическата икономическа система и формирането на модерните национални държави. Започват да действат мощни антитрадиционни обществени сили и сфери на активност, изискващи рационални обяснения и практически действия. Извършва се коренна промяна в съществуващите в средновековието икономически отношения и социални структури. Икономическата дейност разкъсва феодалните си рамки, което намира отражение в рационалистичните идеи и икономическите възгледи на Просвещението. **Конструира се теоретичният образ на „икономическия човек“, който се представя като модел на универсалната човешка природа.** Неговото поведение се ръководи от егоистична икономическа мотивация, определяна от собствения му интерес. То е насочено към постигане на максимална икономическа изгода, изразяваща се преди всичко в стремеж към увеличаване на богатството, притежаваната собственост, получаваните доходи. **Икономическата сфера се представя като основно поле на свободната човешка активност, която е независима от държавата и политиката.** Икономическата дейност започва да се разглежда като подчиняваща се на естествени закони. Защишава се принципът „laissez faire“, според който държавната намеса в икономиката трябва да бъде ограничена до необходимия минимум. Нейните функции се свеждат до осигуряването на общите условия на свободната икономическа дейност. „Свободната

игра“ на икономическите сили, регулирани само от естествените пазарни закони, води до положителни резултати както за индивидите, така и за обществото. Тази естествено формираща се и саморегулираща се област на социалния живот (към която се добавят семейните и частните отношения) започва да се нарича **гражданско общество, което се разграничава от публичната държавно-политическа и правно-административна сфера**. В този исторически и интелектуален контекст се създават потребността и условията за появата на социологията като модерна наука.

1.1 Възгледите на А.Смит и значението им за икономическата социология

Много от идеите на либералния икономически рационализъм се възприемат и развиват от Адам Смит (1723-1790), който поставя началото на класическата политическа икономия с книгата си *„Богатството на народите. Изследване на неговата природа и причини“* (Смит, [1776] 1983). В същото време, според много изследователи, всеки запознат с основните социологически идеи би определил А.Смит и като социолог. Впечатляващи са широтата на неговите възгледи и проникателността, с която анализира проблеми, които от съвременна гледна точка се определят като икономически, социологически, политически или етически. Най-значим за икономическата социология е **опитът на А.Смит да създаде една обща социална наука, опирайки се на задълбочено изследване на икономическата сфера на обществото**.

Макар и известен преди всичко като защитник на либерализма, създател на концепцията за организиращата мощ на „невидимата ръка“ на пазара и привърженик на свободната търговия, А.Смит е далеч от абсолютизиране ролята на стихийните икономически сили. Той се обявява срещу монополизиращия дух на търговците и манифактуристите, които нито са, нито трябва да бъдат властелини на човечеството. **Централна тема за него са обществените условия, при които частните и обществените интереси съвпадат**. Анализират се и различни възможности за нарушаване действието на свободните пазарни сили (например официалните и неофициални съглашения между търговците и предприемачите). Според А.Смит, пазарът действа автоматично и ефективно само при определени условия, които могат да се създадат от господстващите социални институции.

А.Смит разглежда и **социалната структура на обществото**, състояща се от различни групи и професионални общности. Те са продукт на общественото разделение на труда, което в най-голяма степен определя социалните различия между хората:

„Различието в природните заложиби на отделните хора в действителност е много по-малко, отколкото ние предполагаме. Самото различие в способностите, по които привидно се отличават хората от различните професии, когато достигнат зряла възраст, в много случаи е не толкова причина, колкото следствие на разделието на

труда. Различието между най-разнородните личности, например между философ и прост уличен носач, произтича, изглежда, не толкова от природата, колкото от навика, обичая и възпитанието“ (Смит 1983: 17).

Разделението на труда всъщност е и най-силната социална връзка между хората, която ги прави взаимно зависими. Чрез размяната те могат да проявят своите социално произведени способности, които да станат обществено достояние.

Идеите на А.Смит, развити в зората на съвременното обществознание при отсъствие на ясни граници между социалните науки, откриват и една възможна насока за развитието на икономическата социология – отказ от категоричното разделение между социология и икономическа наука, използване на икономическия анализ за разработване на социологическата теория и разкриване на неговите ограничения, произтичащи от обществените институции, регулиращи икономическия живот.

1.2 „Социологическият империализъм“ на О.Конт

Принципните възможности за реализация на взаимовръзката „социология - икономическа наука“ могат да бъдат очертани още в първия период на съвместното им съществуване. Неговите условни граници са от 40-те години на 19-ти век, когато **Огюст Конт (1798-1857) оповестява появата на новата наука социология**, до края на същия век, когато се очертават по-релефно разделенията и дисциплинарните полета в обществознанието. В този период, въпреки синкретичния неразчленен характер на обществените науки, се проявяват с различна отчетливост и трите основни модуса, чрез които социологическата и икономическата наука се съотнасят помежду си. Първо, едната от тях може да се опита да „погълне“ предмета на другата, което често се обозначава като социологически или икономически „империализъм“. Второ, всяка от тях ограничава своя изследователски периметър, „затваря се“ в него и в голяма степен пренебрегва търсенията и достиженията на другата. Това отношение задълго е доминиращо през 20-ти век. Трето, установява се свободна комуникация и се „отварят вратите“ между двете научни области. За такова сътрудничество могат да се открият примери от всички периоди, но едва след 70-те години на миналия век тази тенденция става по-видима и аргументирано защитена.

О.Конт за първи път употребява термина „социология“ и предлага теоретична програма за нейното развитие. Тя се основава върху принципите на позитивизма, според които целта на всяка наука, включително и на социологията, е да открие универсалните закони, на които се подчинява както природната, така и обществената действителност. Тези закони трябва да бъдат обосновани и доказани чрез обективен анализ на емпиричните социални факти.

О.Конт е и първият представител на „социологическия империализъм“. Той разглежда прокламираната от него нова наука социология като най-високата степен,

до която е достигнало човешкото познание. Тя е универсална наука за обществото и развитието на човешката цивилизация. Политическата икономия според него представлява безполезно метафизично занимание и няма самостоятелно значение. Неговата критика е ориентирана главно в четири направления: 1. Политическата икономия е твърде абстрактна и дедуктивна по своя характер и използвани методи. 2. Тя разглежда икономиката откъснато от другите части на обществения организъм. 3. Политическата икономия е по-скоро идеология, защото всеки икономист „измисля“ своя собствена схоластична понятийна система. 4. Подценена е ролята на държавата в икономическия живот, което е в противоречие с обществените реалности.

Според О.Конт, самото обособяване на икономическата сфера като изследователски обект на политическата икономия я прави абстрактна и невярна наука. Реалистичният поглед към действителността показва, че интелектуалните, моралните, политическите явления не могат да бъдат отделени от икономическите нито практически, нито теоретически. **Всяко изследване на обществото според О.Конт, трябва да бъде ориентирано към цялостния обществен организъм и да се основава на емпирични факти.** Според него дедуктивният метод, използващ предварително конструирани теоретични конструкции, чрез които се изследва и обяснява обществената реалност, има само спомагателно значение в научното познание.

След 1865г. възгледите на О.Конт стават известни в Англия, която е родина на класическата политическа икономия. Те са подложени на остра и справедлива критика от икономисти като Дж.Е.Карне, Дж.Н.Кейнс, А.Маршал и др. Посочва се, че О.Конт практически не познава съвременната политическа икономия, а разделението на труда във всички сфери на науката е не само оправдано, но и неизбежно. Дедуктивното мислене не може да бъде подменено с празен емпиризм, който трупа факти, но не ги осмисля теоретично. Категорично се твърди, че икономиката трябва да бъде оставена на икономистите. **Социологията, която първоначално си поставя за цел да синтезира цялото позитивно знание за обществото, постепенно започва да се превръща в „остатъчна“ наука.** Тя трябва да се откаже от претенциите си не само спрямо икономиката, но и спрямо предметните области на останалите утвърждаващи се самостоятелни обществени науки (политически, юридически, психологически, етически и др.). Тази тенденция се подсилва и от борбата за „академично пространство“ в университетите в Европа и САЩ. Влиятелните икономисти допускат академичното институционализиране на социологията само след като се убеждават, че тя няма да се намесва в техния научен периметър. Така за дълго време социологията е отстранена от изследването на икономическия живот. Тя се ориентира към изследване на такива социални явления, които не са обхванати в предмета на вече обособените обществени науки: религията, образованието, семейните отношения, социалното неравенство, етническите и расовите проблеми, престъпността и др. Това

е цената, която социологията се налага да плати, за да утвърди самостоятелното си университетско съществуване.

1.3 Позитивистки еволюционизъм на О.Конт и Х.Спенсър

Между социологическите теории на О.Конт и Х.Спенсър за социалната динамика има съществени различия, но и принципна близост. Като основоположници на позитивистката традиция в социологията и двамата се опитват да формулират обективни закони, на които се подчинява развитието на обществения организъм. Те отхвърлят социалните революции като двигател и форма на социалната промяна и разглеждат **еволюцията като фундаментална характеристика на обществения живот.**

О.Конт не е запознат с идеите на Ч.Дарвин за биологическата еволюция. Според него единствено в обществото се осъществява прогресивно развитие. При това той не разглежда отделни общества, а обществото въобще, отъждествявано с човечеството. О.Конт разграничава **два типа фактори, влияещи върху социалната еволюция.** Първо, за него най-голямо значение има промяната на идеите като израз на развиващите се интелектуални способности на човечеството. Посредством тях се осъществява координацията на отделните части на обществото, което ги превръща в единен и цялостен „колективен организъм“. Второ, с второстепенна роля са фактори като климат, раса, увеличаване на населението и други, които обуславят разделението на труда и стимулират интелектуалното и моралното развитие. Те обаче могат само да ускорят или забавят социалната промяна, без да определят съдържанието и тенденциите на обективната еволюция. Поради това фундаменталният закон на социалната динамика се свързва с развитието на човешкия разум и интелект. Това развитие преминава през **три стадия – теологичен, метафизичен и позитивен („закон за трите стадия“).** На всеки стадий съответстват определени форми на икономиката, политиката, изкуството, социалната организация. Теологичният стадий продължава от възникването на човешкото общество до около 1300 г. В него доминира митологичното и религиозното съзнание, чрез което хората възприемат природния и социалния свят. Метафизическият стадий обхваща приблизително периода 1300-1800г. В него водещо значение има философското (метафизическото) мислене. То интерпретира действителността през призмата на абстрактни и неизменни природни и обществени същности. В третия стадий, започнал в началото на 19в. господстваща роля придобива научното (позитивното) знание. То преодолява теологичните и метафизичните фикции на предходните два стадия и се основава на емпирични факти за действителната природа на материалния и социалния свят. Този стадий формира висшето и окончателно състояние на човешкия разум и се превръща в рационална основа на практическата човешка дейност.

О.Конт разглежда и четири основни сфери на човешкия прогрес: интелектуална (развитие на разума и интелектуалните способности на човечеството), материална (подобряване условията на човешкия живот), физическа (усъвършенстване на човешката природа) и морална (развитие на колективизма и моралните чувства).

Въпреки, че О.Конт не отделя голямо внимание на икономическите аспекти на социалната еволюция, той е **един от първите изследователи на индустриалната епоха** и предшественик на теориите за индустриалните общества. Основен признак на индустриалната епоха според него е приложението на науката в производството, научната организация на индустриалния труд и разкриването на нови и неизчерпаеми възможности за икономически растеж. Естествено следствие на водещата роля на науката е и **социалната структура на индустриалното общество:** а) учените създават позитивното научно знание и заемат най-високото място в социалната йерархия; б) инженерите реализират теоретичните концепции като ги превръщат в технически процедури и ги прилагат в сферата на производството; в) пролетариатът прилага техническите знания и процедури като ги трансформира в практически действия. Така чрез вътрешната логика на индустриалните дейности се поражда естествена и легитимна социална диференциация. Социален прогрес обаче е невъзможен, без да се осъществи координация и социален консенсус между отделните обществени групи. Теоретичната социология се превръща в позитивна политика, чиято основна цел е хармонизирането на интересите на различните обществени групи. От гледна точка на политическата система според О.Конт индустриалното общество трябва да представлява социокрация, в която няма политически плурализъм.

Х.Спенсър разглежда еволюцията като универсален процес, протичащ както в неорганичната и органичната природа, така и в обществения живот. Социалната еволюция е само форма на проявление на този универсален процес. Нейната най-съществена характеристика е движението от еднородното към разнородното, от простото към сложното. **Фундаменталният еволюционен закон се проявява в два аспекта:** а) като закон на диференциацията и б) като закон на интеграцията.

Х.Спенсър за разлика от О.Конт изследва не еволюцията на обществото въобще, а типологизира отделните исторически реално съществуващи общества. Най-рано възникват т.нар. „прости общества“, които представляват **неразчленени или слабо диференцирани социални организми с неразвито разделение на труда и примитивна социална организация.** Като примери се посочват номадските и чергарските общества на Огнена земя, австралийските аборигени, бушмените и др. В други по-напреднали форми на простите общества съществуват временни, случайни или сменящи се вождове (например бедуини, танзанийци, някои индийски племена). В трети случаи простите общества имат постоянни водачи и могат да се препитават с лов, с пастирство или със земеделие. **И за трите вида примитивни общества е характерно, че отделните групи и функции са слабо разчленени и са подобни една**

на друга. Една и съща функция се изпълнява от различни индивиди и групи, а те от своя страна могат да извършват различни дейности.

Развитието на простите общества обикновено започва с увеличаване на населението, което постепенно прераства в процес на структурна и функционална диференциация. Отделните части на обществения организъм започват да изпълняват специфични функции. Това поражда необходимостта от тяхната координация и интеграция. **Разделението на труда се проявява като универсален механизъм на социалната еволюция.** Същевременно се развиват и структурите, чрез които се разменят и разпределят продуктите на обособените дейности. Колкото по-сложно и диференцирано става обществото, толкова повече се проявява и необходимостта от **централизирано социално управление.** Така според Х.Спенсър се оформят **трите основни системи на обществения организъм – произвеждаща, разпределителна и регулативна.** С развитието на промишлените дейности се усъвършенства и цялата обществена система. Увеличаване се нейната адаптивност, нараства свободата на индивидите, отслабва принудата във всички области на обществения живот. Отношенията между различните социални групи се регулират на доброволна основа и чрез консенсус. Правителството на промишленото общество служи на гражданите, като постепенно политическите партии и държавата отмират като институции.

Интересно е това, че тази утопия на еволюционния социологически индивидуализъм е твърде сходна в своите предвиждания с теоретичната утопия на революционния икономически колективизъм на К.Маркс.

2. Класически програми за развитието на икономическата социология

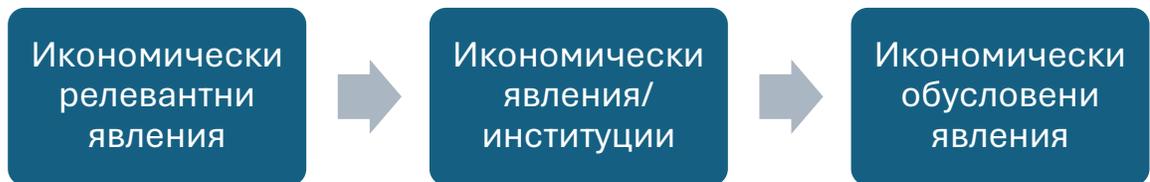
В началото на двадесетото столетие социологията придобива окончателно обществено признание главно чрез класическите трудове на М.Вебер, Е.Дюркхем, В.Парето, Г.Зимел и др. От двете противоречиви тенденции на дистанциране и взаимопроникване между социологията и класическата политическа икономия **в началото на 20-ти век се заражда идеята и се правят първите опити за обособяване на икономическата социология като самостоятелно научно направление.**

2.1 Социологическа теория за икономиката на М.Вебер

Най-важната фигура в процеса на утвърждаването на икономическата социология е германецът Макс Вебер (1864-1920). Той не само употребява понятието „икономическа социология“ (wirtschaftssoziologie), но очертава спецификата на изследователското ѝ поле и предлага програма за нейното развитие. В различни фази от своя живот М.Вебер се занимава с право, икономическа история и социология. Това до голяма степен обуславя интердисциплинарния характер на неговите трудове, които трудно могат да се отнесат към отделна академична

дисциплина. Той развива идеята за „социалната икономия“, която трябва да съчетава три научни области – **икономическа теория, икономическа история и икономическа социология**. Единството на тези три направления трябва да намери израз и в логиката на социално-икономическите изследвания. **Икономическата теория** описва и обяснява общите аспекти и съдържание на икономическите явления. **Икономическата история** съотнася теоретичните модели на икономическите процеси към конкретните исторически факти. **Икономическата социология** установява тяхната социална и културна значимост като в изследователския ѝ предмет се включват три типа явления (фигура 1):

Фигура 1. Предметната област на икономическата социология според М.Вебер

Първо, **икономически институции**. Те съществуват обективно, а понякога са преднамерено създадени, за да изпълняват икономически цели и имат важно значение за икономическия живот. Такива съвременни икономически институции са например корпорациите, банките, стоковите борси и др.

Второ, „**икономически релевантни явления**“. Те не са икономически по своя характер, но имат съществени последици за икономическия живот. Христоматиен пример е изследването на ролята на протестантската етика за възникването на модерния капитализъм в произведението на М.Вебер „Протестантската етика и духът на капитализма“.

Трето, „**икономически обусловени явления**“, които също са неикономически, но се влияят от икономически фактори (например, социалното неравенство, чието съдържание и степен е зависимо от пазарните позиции на хората и икономическите ресурси, с които те разполагат и/или контролират).

М.Вебер е убеден, че **не е обосновано изучаването на човешките общества и тяхната динамика от методологическите позиции на позитивизма и по аналогия с естествените науки**. Невъзможно е да се създаде както универсална теория на общественото развитие, така и да се открият някакви общи закони, които ръководят историческия процес. Отхвърлят се и аналозиите на обществото с биологичен организъм, то не се разглежда като единно цяло и не се предпоставят определени

стадии на неговото развитие. От друга страна, М.Вебер влиза в открита полемика с материалистическото обяснение на човешката история на К.Маркс. В противоположност на икономическия детерминизъм той търси многообразието от фактори, които в различните исторически моменти са се оказали значими за цивилизационния процес.

В най-голяма степен конкретните виждания на М.Вебер за предметното съдържание на икономическата социология могат да се открият в посмъртно публикуваното му произведение „*Икономика и общество*“. В него той изрично посочва своята **цел - да създаде социологическа теория за икономиката** (Weber [1922] 1978). Най-важният елемент в тази теория е **концепцията за „икономическото действие“**, която е отправна точка за конструиране на по-сложните социологически категории, описващи икономическите явления. Веберовата концепция за икономическото действие се отличава от модела на икономическо поведение на доминиращата по негово време неокласическа икономическа теория в два ключови аспекта: **първо, икономическото действие е социално обусловено**, защото е ориентирано спрямо действията на другите хора; **второ, то винаги е свързано с определен смисъл**, определящ неговата индивидуална и културна значимост. М.Вебер разграничава четири идеални типа действия от гледна точка на влгания в тях смисъл: а) **афективни**, чиито водещ мотив са определени чувства (гняв, любов, страх, завист и т.н.); б) **традиционни**, чиито смисъл се задава от традицията и обичая; в) **ценностно рационални**, мотивирани от определени ценности и обществени норми – дълг, приятелство, призвание, лоялност и др.; г) **целерационални**, които се определят от рационално осмислени интереси. Последните са насочени към постигане на съзнателно формулирани цели чрез рационално избрани средства. Пример за това са действията на пазарните актьори, които преследват своите осъзнати икономически интереси и очакват всички останали да постъпват по аналогичен начин. За разлика от К.Маркс, М.Вебер подчертава, че интересите винаги са субективно осъзнати, а „обективни“ интереси извън индивидуалните актьори не съществуват.

Икономическите действия на актьори, които са ориентирани един към друг, изграждат икономически отношения. Те могат да приемат различни форми – сътрудничество, конкуренция, конфликт и др. Ако двама или повече актьори подържат отношения основани на чувство за обща идентичност и съпринадлежност (семейство, приятелска група, съседска общност и др.), М.Вебер ги определя като „общностни“. Ако отношенията се основават на интереси, той ги дефинира като „асоциативни“.

М.Вебер поставя началото на социологията на организациите, отделяйки специално внимание на **бюрократичната организация**, която разглежда като революционизираща сила в модерния капитализъм. Той прави подробна класификация на икономическите организации (фирми, професионални съюзи,

държавни органи, регулиращи стопанския живот и др.) като анализира тяхната специфика и роля в икономическия живот.

Когато определени социални действия и социални отношения се повтарят и възпроизвеждат систематично, те започват да се разглеждат като „обективни“ и изграждащи специфичен социален ред. Този ред се поддържа и от нормативни системи от стимули и санкции, които допълнително подкрепят неговата устойчивост.

Централно място в теоретичните възгледи на М.Вебер заема и **проблемът за рационалността на икономическите действия.** Той разграничава два основни типа рационалност на икономическите действия: а) „формална“, на която се основава конвенционалната икономическа теория при анализа на рационалните избори на икономическите субекти; б) „съдържателна“, която е свързана с крайните цели на човешката активност и надхвърля рамките на традиционните икономически представи. Особен интерес представлява неговият анализ на „съдържателното регулиране“ на формално свободния пазар съобразно целите и мощта на икономическите субекти. **Икономическите отношения притежават специфично властово измерение** (налагане на собствената воля върху другите), отразяващо позициите на актьорите в борбата за контрол и разпореждане с икономически ресурси. Според М.Вебер пазарът е арена на борба на човек срещу човек, а парите са главното оръжие в тази борба.

Обединяваща тема в цялото творчество на М.Вебер е рационализацията като историческа тенденция. Той разглежда голямо разнообразие от форми на рационализация на различни сфери на социалния живот – икономика, технология и организация на производството, право, държавна администрация, образование, наука, архитектура, религия, музика и др. Голямо творческо предизвикателство за него е да разкрие:

„... своеобразието на западния рационализъм и вече в неговите граници да се открие и обясни произходът на модерния рационализъм. Съответствайки на фундаменталното значение на стопанството, всеки подобен опит за обяснение би трябвало да се съобразява предимно с икономическите условия. Но не трябва да се пропускат и обратната каузална зависимост. Защото произходът на икономическия рационализъм зависи както от рационалната техника и право, така и изобщо от способността за нагласа на човека към определени видове практически рационално жизнено поведение“ (Вебер 1993:15).

За М.Вебер западният рационализъм има уникален характер и е продукт на специфично стечение на редица исторически обстоятелства. Някои от най-важните **предпоставки за развитието на икономическата рационалност на западния капитализъм са:**

Първо, свободно владееене от **автономни частни собственици** на материалните условия на производството (земя, инструменти, машини и др.).

Второ, **свободни работници**, т.е. хора, които не само имат правото да продават своя труд, но са и икономически принудени да го правят.

Трето, наличие на **свободен пазар**, неограничен от традиционни регулатори (например от правила на търговските гилдии).

Четвърто, **рационална наука и техника**, на която се основават производството, транспортът и търговията.

Пето, стриктно установено **рационално право**, прилагано от легитимни съдилища и от рационално устроена държавна администрация.

Факторът, който прави възможен рационалният синтез на всички тези предпоставки чрез формирането на специфичен „капиталистически дух“, е протестантството. То създава нова икономическа етика, нова мотивация на икономическата дейност, нов смисъл на стопанския успех. В доктрината на протестантството (особено на лютеранството и калвинизма) призиването на човека е в изпълнението на неговите земни задължения. Осъществяването на това призвание в икономическата сфера придобива религиозен смисъл и се свързва с висшите духовни ценности. Човекът извършва рационално-методичен труд, за да се увери, че притежава божията благословия. По-късно икономическата дейност се освобождава от първоначалната си обвързаност с религиозната етика и се превръща в самоцел. Печалбата е основна движеща сила на капиталистическото производство. Специфично за протестантството е, че стремежът към печалба се приема за богоугоден, ако тя не е насочена към лични удоволствия, а към натрупване и създаване на условия за развитие на производството. Пестеливостта и скромният личен живот са религиозна ценност:

„И ако обединим ограничаването на потреблението с освобождаването на стремежа към печалба, ще се доближим до приблизителния отговор: капиталистическо натрупване чрез принудително аскетично спестяване“ (Вебер 1993: 185).

М.Вебер като цяло се отнася позитивно към икономическата теория и счита, че икономическата социология не я замества, а я допълва със специфична социологическа перспектива, която не изчерпва и не поглъща проблематиката на икономическата наука. Неговото творчество оказва огромно влияние върху развитието на социологията, а идеите му продължават да бъдат ценно и непрекъснато преосмисляно класическо научно наследство.

2.2 *Възгледите на Е.Дюркем за икономическата социология*

Приблизително по същото време идеята за самостоятелно съществуване на икономическата социология развива и френският социолог Емил Дюркем (1858-1917). **Той прави опит да дефинира еднозначно предмета на социологията като самостоятелна наука, която изучава една специфична обществена реалност с наиндивидуална природа.** Тя се състои от безлични, независещи от отделния индивид, норми на мислене и действие и включва различни по съдържание колективни представи, вярвания, идеи, чувства и т.н. Те се формират само в съвместния живот на хората и изграждат „моралната среда“ на отделните индивиди.

Още в първите броеве на издаваното от него академично списание „Социологически годишник“ (L'Année Sociologique, 1896-97) Е.Дюркем обособява рубрика „Икономическа социология“ (sociologie économique). Неговият анализ на взаимоотношенията между социологията и икономическата наука е ориентиран главно в четири направления:

Първо, критика на икономическата теория, с което продължава традицията на своя сънародник О.Конт. Е.Дюркем идентифицира фундаментални дефекти в подхода на икономистите към изучаването на икономическите явления. Те приемат за отправна точка на своите теории обособения индивид и го разглеждат като „систематичен егоист“, мотивиран от рационални икономически интереси и стремеж към богатство. Така икономистите създават един измислен изолиран икономически свят, който не съществува. Реалният човек е много по-сложен – принадлежи на своята страна и своето време, живее в конкретно населено място, има семейство, споделя определени политически и религиозни убеждения и т.н. В действителността хората преследват интересите си и се стремят към обогатяване само в контекста на множество човешки общности. Те са твърде различни и влияят съществено върху икономически действия и отношения. Характеристиките и успехът на индивидуалното икономическо поведение зависят и се променят в съответствие с природата на общностите, в които то се осъществява.

Второ, изследване от социологическа гледна точка на базисните икономически институции. Сред тях основно място заемат разделението на труда, собствеността, размяната, договорните отношения и др. Например според Е.Дюркем, икономистите грешат, когато разглеждат разделението на труда само като икономическа категория, т.е. като начин за увеличаване ефективността на производството и създаването на богатство (Durkheim [1902] 1964). То има значително по-широки обществени функции за формиране на взаимната зависимост между хората, за създаване и поддържане на социална солидарност. В развитите общества правата, задълженията, нормите и правилата, чрез които се възпроизвежда целостта и устойчивостта на обществото, в крайна сметка са продукт на нарастващото разделение на труда.

Самият пазар е не просто свободна размяна на стоки и услуги, а сложна система от институции, норми и правила, които го правят възможен. Следвайки тази логика, Е.Дюркем прави извода, че икономическата теория постепенно трябва да възприеме социологическата перспектива при обяснението и анализа на икономическия живот.

Трето, Е.Дюркем разглежда като една от най-важните цели на социологията **класификацията на „социалните видове“**, т.е. на различните типове общества, която би разкрила логиката на човешката история. Основният методологичен принцип, на който се опира неговата теория за социалната еволюция, е **идеята за социалната солидарност**. Във всяко общество тя изразява характера на социалните връзки, които обединяват хората в него. Социалната солидарност определя специфичните характеристики (колективни идеи, вярвания, чувства), които са специфичният предмет на социологията.

Е.Дюркем разграничава **два исторически типа социална солидарност – „механична“ и „органична“**. Те представляват две крупни епохи в процеса на социалната еволюция. **Механичната солидарност** доминира в първобитните архаични общества и се основава на тяхната неразвитост и сходството между индивидите и техните обществени функции. **Оръдията на труда са твърде примитивни, а самият труд и собствеността върху произведените продукти са колективни**. Стопанството има натурален характер и произведеното се използва в рамките на самата общност. Разпределението на добитото и произведеното се осъществява върху уравнителни принципи. Колективните представи определят непосредствено поведението на отделния човек, който в този смисъл не притежава индивидуално съзнание. Специфика могат да притежават колективните цялости – племето, родът, а по-късно семейството. Колкото по-примитивно е едно общество, толкова повече си приличат хората в него, а то остава неструктурирано и с неразвита социална организация. Някои открития създават условия за динамизиране на архаичните общества. Първо, **изобретяването на лъка и стрелата** увеличават значително ефективността на лова и водят до неговото обособяване като основно занятие. То стимулира и вероятно първото голямо разделение на труда между мъжете, занимаващи се предимно с лов и жените, извършващи домашната работа, отглеждането на децата, събирането на плодове и растения. Второ, **откриването и използването на металите** (мед, бронз, желязо) оказва силно влияние както върху ловуването (изработване на метални стрели, ножове, брадви), така и върху земеделието (изобретяване на плугове с железни лемешници). Увеличава се ефективността на земеделския труд и възможността да се обработват по-големи площи. Извършва се и **обособяване на земеделския и скотовъдния труд**. Появяват се и **занаяти**, свързани с производството на метални инструменти. С увеличаване на производствените умения, разделието на труда и неговата производителност се създават предпоставки за възпроизводството на хората в по-малки общности –

отделните семейства. На тази основа възниква и се утвърждава **институцията на частната собственост**. Тези промени постепенно трансформират натуралното стопанство, ориентирано към собственото потребление, в стоково, произвеждащо продукти за размяна. Появява се **търговията** като самостоятелно занимание и се развива **институцията на стоковата размяна**. Едновременно с тези икономически промени протичат процеси на **социално разслояване и йерархизация**. Появяват се обществени групи (военни и племенни вождове, старейшини, жреци), извършващи управленски и религиозни функции. Не рядко те се изпълняват от едни и същи родове и хора, като се слага началото на обществената стратификация и формирането на класи. Всички тези технологични, икономически, политически и религиозни промени проблематизират възможностите за социална интеграция, основана на механична солидарност.

Органичната солидарност според Е.Дюркем е характерна за съвременните общества и се основава на развито разделение на труда. Тя създава по-силна социална връзка между хората, която е следствие на тяхната взаимна зависимост поради необходимостта от размяна на дейности и техните продукти. Обществото постепенно се трансформира от едно хомогенно цяло в система от обособени органи, изпълняващи специфични функции. Отделните членове на обществото също придобиват индивидуална идентичност и престават да бъдат механично включени в социалното цяло. Така **интензифицирането на разделения на труда неизбежно се съпровожда от замяна на механичната с органична солидарност, която създава нов тип социална интеграция в съвременните общества**. Като най-важни структури на органичната солидарност Е.Дюркем разглежда **професионалните общности**. Те трябва да компенсират отслабващата роля на общото колективно съзнание, което също се диференцира поради появата на обособени социални групи, продукт на разделения на труда. Професионалните общности изпълняват широк кръг от социални функции както чисто икономически, така и по създаването и подържането на морални и културни норми. Те регулират отношенията между труда и капитала и способстват за развитието на отделните личности. Всяка професионална общност се отличава със специфични колективни представи и убеждения и пречупва всеобщите социални норми през своите интереси и социално положение.

Четвърто, Е.Дюркем анализира проблема за дерегулацията на икономическия живот и социалните механизми на неговата стабилизация. Бързото развитие на капиталистическите икономики изпреварва създаването на адекватни норми и правила за регулиране на човешкото поведение. По този начин се създават предпоставки за отключване на вградените в западноевропейските общества тенденции за социална дерегулация и възникване на икономически и политически кризи. Това **патологично обществено състояние Е.Дюркем означава с понятието „аномия“**. То се дължи на недостатъчната регулираност на отношенията между

обособените професионални групи и класи, на несъвършенствата и противоречията в социалните норми и неразвитостта на колективното съзнание. Една от проявите на аномия е неограниченото желание за удоволствие и потребление, които не могат да бъдат задоволени. Е.Дюркем вижда възможност за постигане баланс на икономическия и обществения живот във формирането на устойчиви професионални общности. Те могат и трябва да създадат колективни норми и правила, регулиращи поведението на своите членове и динамиката на икономическите процеси. Пазарът не може да осигури икономическа и социална стабилност, което изисква моралът, обществените норми и правила, да се превърнат в основен социален проблем и да се променят чрез социален реформизъм.